

GALAMBOSI PÉTER – RIBI ANDRÁS

HUN-REN-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387
Kutatócsoport

Bizánci kereszténység és korai egyházszervezet Erdélyben az első ezredfordulón*

*Christianization in Early Medieval
Transylvania. The Oldest Church in
Transylvania and Its Interpretation.*

*Edited by Daniela Marcu Istrate, Dan Ioan
Mureşan and Gabriel Tiberiu Rustoiu.
(East Central and Eastern Europe in the
Middle Ages, 450–1450, Volume: 83) Brill,
Leiden – Boston 2022. 524 oldal*

A neves Brill kiadó Kelet-Közép- és Kelet-Európa középkori történetére fókuszáló sorozatának keretében látott napvilágot 2022-ben az a többségében román, kisebb részben magyar és szerb szerzők által jegyzett tanulmánykötet, mely az erdélyi kereszténység legkorábbi történetét igyekszik körbejárni. Miképpen arról a kötet előszavában *Gabriel Tiberiu Rustoiu*, a Nemzeti Egyesülés Múzeumának igazgatója és a kötet egyik szerkesztője is megemlékezik, az elmúlt évtizedek régészeti szenzációja volt Romániában, amikor *Daniela Marcu Istrate* vezetésével 2011-ben – az 1970-es évek után – ismét előkerültek annak a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyháztól nyugatra fekvő templomnak a romjai, amely a 10. század közepétől a 11. század második feléig állhatott az egykori római erődítmény területén. Mindez felélesztette a tudományos diskurzust az erdélyi kereszténység korai történetéről, amely már a 18. század óta vita tárgyát képezi a történeti kutatásban (nemcsak román és magyar, ha-

nem katolikus és protestáns összevetésben is). A kötet időzítése annyiban szerencsésnek tekinthető, hogy a rendszerváltást követően Romániában is új lendületet kaptak az egyháztörténeti kutatások, amit módszertani fejlődés is követett, így joggal várhattuk a kötetből, hogy színvonalas, modern szemléletű írások formájában számol be a legújabb eredményekről, összekapcsolva a régészet és a történetírás, a vallás és a politika, illetve a román és a magyar historiográfia területét.

A kötet húsz szerző munkája, a bevezetővel és összegzéssel megtámogatott tanulmányok közül négy régészeti, kilenc történeti, egy pedig építészeti-rekonstrukciós témákat boncolgat. Igényes könyv született, számos (többnyire színes) képi illusztrációval, ábrával, térképpel, melyek nagyban hozzájárulnak az írott szöveg mélyebb megértéséhez a különböző tudományterületekről érkező olvasók számára.

A könyv nyitó tanulmánya a szerkesztőként is közreműködő *Daniela Marcu Istrate* (Román Akadémia Régészeti Intézete) nevéhez fűződik, aki az említett 2011-es ásatásokat vezette (*From the Greek Bishop Hierotheos to the Latin Bishop Simon: The Churches in Alba Iulia and the Controversies Related to the Beginnings of the Diocese of Transylvania*). Szerencsés felütés ez, hiszen a szerző csak azt követően tér a tárgyra, hogy alaposan bemutatja az erdélyi kereszt-

* A könyvismertetés elkészítését az HUN-REN-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport (azonosítószám: 1421707) támogatta.

ténység korai története körüli bizonytalanságokat, Gyulafehérvár természeti és antik gyökerű építészeti adottságait, társadalmát, illetve a Szent Mihály-székesegyház környékén (és alatta) feltárt egyházi épületeket. Az egy évtizeddel ezelőtti ásatások eredményeinek – egyébként már másutt publikált – megértését gazdag képanyag és jó ábrák segítik. A környéken talált sírok segítségével Marcu Istrate meggyőzően datálja a templom létezését a 10. század közepétől a 11. század közepéig tartó időszakra, az épületet pedig egy bizánci jegyeket felmutató, görög kereszt alaprajzú, négy pilléres templomként azonosítja, melyhez párhuzamokat is említ a Bizánci Birodalom egykori területéről. Ezt követően a szerző vázolja a templom azonosítása kapcsán kibontakozó vitát, igen határozottan szembehelyezkedve az azt továbbra is a latin kereszténységhez kötő Takács Miklós álláspontjával. Marcu Istrate szerint a katólikus katedrális – az új idők jeleként – egyértelműen a görög kereszt alaprajzú templom bontását követően építették. Véleménye szerint ez utóbbi – kellő óvatossággal fogalmazva – a Hierotheosz-misszióhoz köthetően jött létre a 10. század közepén.

Ettől eltérő állásponttal találkozunk *Florin Curta* (Floridai Egyetem) tanulmányában, mely a dél-erdélyi térség bolgár kapcsolatait helyezi a középpontba (*Bulgaria beyond the Danube: Water under Bridge, or Is There More in the Pipeline?*). A kötet több tanulmánya esetében fordítóként is közreműködő amerikai professzor a *Scriptor incertus* művéből ismert 813. évi adrianopolisi ostrommal indítja írását, amely után – s ez a román historiográfiában komoly visszhangot váltott ki – a foglyokat a „Dunán-túli Bulgáriába” deportálták. Ez utóbbi lokalizációját a szerző a gyulafehérvári Stația de Salvare temető 9–10. századi, részben bolgár vonatkozású leletanyagának segítségével kísérel meg azonosítani, ugyanis a bulgáriai régészeti anyagon a kereszténnyé válás olyannyira látványosan kirajzolódik, hogy ha volt kapocs Dél-Erdéllyel, annak ott is látszódnia kell – véleménye szerint a 2011-ben elő-

került templomot ebben a kontextusban is felfoghatjuk. Curta – saját megfogalmazása szerint – „ellenáll a kísértésnek”, hogy a templomot írott forrásokhoz (és így a Hierotheosz-misszióhoz) kösse, helyette a térség városias településeit jellemző vízvezetékdarabokat (kerámiákat) vizsgálja. Ilyeneket Gyulafehérváron is találtak, ráadásul a feltárt egyház párhuzamba állítható a Preslav környéki templomokkal. Véleménye szerint így Gyulafehérvár egy 10. század közepi bolgár úr rezidenciájaként egyfajta előretolt állás lehetett az Alföld felé, amit a Bizánc és a Rusz között kibontakozó háború, illetve Szent István király tevékenysége számolt fel.

A korábban már említett Stăția de Salvare temető 9–11. századi leletanyagát elemzi *Horia Ciugudean* (Nemzeti Egyesülés Múzeuma, Gyulafehérvár), *Aurel Dragotă* (Lucian Blaga Egyetem, Nagyszeben) és *Monica-Elena Popescu* (Lucian Blaga Egyetem, Nagyszeben) írása, ami kulcsfontosságú a 2011-ben feltárt templom datálása szempontjából (*The Transylvanian Cradle: The Funeral Landscape of Alba Iulia in the Light of 'Stația de Salvare' Cemetery [9th–11th Centuries]*). Az említett temető, mely a római *castrum* délnyugati sarkától – vagyis a mai székesegyház környékétől – körülbelül egy kilométernyire északnyugatra terül el, a legjelentősebb erdélyi sírleletek közé tartozik; kutatása a 20. század eleji kezdeteket követően főképp az utóbbi évtizedekben élénkült meg. A legkülönbözőbb szempontok (sírok tájolása, anyaga, a temetkezés módja, mellékletek elhelyezkedése, kerámia, ékszerek, egyéb eszközök, párhuzamok más temetőkkel, életkori összetétel stb.) szerint történő elemzés alapos munka, ahol a szöveg és a jó minőségű ábrák egymást gyámolítják. A főbb eredmények a következők: a temető jól példázza a különböző népek együttélését és fejlődését, hiszen egy Maros-völgyi (egyébként a szerzők által érthetetlen módon még mindig Keánhoz kötött) bolgár népesség mellett a 10. század első felétől a magyar vonatkozású sírok is megjelennek, ami a Gyulák központjaként mutatja a térséget.

Ugyanakkor a szerzők rekonstrukciója szerint az ókori erődön kívül szláv és romанизált (!) lakosság jelenléte is feltételezhető, akik gyakorlatilag a bolgár elit helyébe kapták a magyar uralmat a 900-as években.

A kötet utolsó régészeti tanulmányát *Călin Cosma* jegyzi (Régészeti és Művészettörténeti Intézet, Kolozsvár), témája – a Románia területén feltárt bizánci ereklyetartó kereszttek – inkább csak érintőlegesen kapcsolódik a könyv tárgyához (*Byzantine Bronze Reliquary Crosses with Embossed Figures Discovered in Romania*). Az ötvenhárom fennmaradt figurás keresztet katalógusba rendező és több szempontból tipizáló munka a többi régészeti tárgyú íráshoz hasonlóan alapos elemzés, melynek legfontosabb következtetése az, hogy a leletanyag főképp a 10–11. századra datálható, a kereszttek készítési helye, ideje és a lelőhely pedig összefüggésbe hozható Bizánc éppen aktuális politikai helyzetével, céljaival és a keresztény térítés előrehaladtával. A legtöbb *enkolpion* ennek megfelelően a tágabb térségen belül, a Duna mentén került elő.

A történeti tanulmányok sorát *Tudor Sălăgean* (Erdélyi Néprajzi Múzeum, Kolozsvár) írása nyitja a 10. századi Erdély történetéről azzal a céllal, hogy a Hierotheosz-missziót a friss régészeti eredmények nyomán kontextusba helyezze (*From Terra Ultrasilvana to Regnum Erdeelw: Notes on the Historical Evolution of Transylvania in the 10th Century*). Sajnálatos módon ahelyett, hogy egy mértéktartó, a rendelkezésre álló forrásokat és a román, illetve a magyar szakirodalom eredményeit részletesen összefoglaló munka született volna, egy meglehetősen zavaros, nehezen követhető – egy térkép innen rendkívül hiányzik –, mind szemléletben, mind eszköztárban elavult tanulmány foglalkozik ezzel a fontos kérdéssel. Sălăgean minimális kritikával veszi át Anonymus *Gestájának* (a 10. század eleji észak-erdélyi megtelepedésről írt) és a *Képes Krónikának* (a 10. század közepi gyulafehérvári hódításról szóló) híradásait, miközben a Kristó Gyula munkáinál frissebb magyar

szakirodalmat teljesen mellőzi. A 2011-ben feltárt gyulafehérvári templommal kapcsolatban sem kevésbé zavaros az állásfoglalása: egyfelől érdemi indoklás nélkül veti el Kristónak az északról délre költöző katolikus püspöki székhelyről megfogalmazott nézeteit, másfelől a görög kereszt alaprajzú templom végét az 1046-os pogánylázadáshoz köti, bár azt ő is elismeri, hogy a felkelés kapcsán erdélyi vonatkozású eseményt nem ismerünk. Összességében a szerző úgy véli, hogy Szent István a pogány ifjabb Gyula legyőzése után nemcsak anyja örökségét szerezte vissza, hanem újraalapította az erdélyi püspökséget is.

Sokkal inkább szolgálja a politikai vitáktól is terhelt történeti problémák közötti szakmai eligazodást *Jan Nicolae* (1918. december 1. Egyetem, Gyulafehérvár) historiográfiai jellegű írása Hierotheosz 18. századi „felfedezőjéről”, Gottfried Schwarzról (*Hagiography and History in Early Medieval Transylvania: from the Byzantine Bishop Hierotheos [10th Century] to the German Historian Gottfried Schwarz [18th Century]*). Az 1707 és 1788 között élt evangélikus tudós a felvidéki Iglóból származott, majd németországi egyetemi tanulmányokat követően Rinteln püspökeként tevékenykedett. Az 1730-as évek végén írta meg művét a magyarországi keresztény térítés korai történetéről – keleti szempontból, teljes sikernek tekintve azt. Nicolae az erre érkező reakciókat elemzi tanulmányában: míg protestáns körökben és a 18. század végi erdélyi román történészeknél kedvező fogadtatást kapott az elmélet, addig a magyarországi jezsuita történetírók hevesen vitatták Schwarz elképzeléseit, magának Hierotheosznak a létezését is kétségbe vonva. A szerző fontosnak tartja leszögezni, hogy az utókor – természetesen számos ponton árnyalva a dolgot – végeredményben igazolta Schwarzot, hiszen Hierotheosz létezését ma már olyannyira nem szokás kétségbe vonni, hogy 2000-ben a konstantinápolyi pátriárka szentté avatta őt. Kanonizációja, mely egy időben történt a keleti kereszténység részéről I. István király

szentté avatásával, fontos gesztus volt a kárpát-medencei népek és felekezetek megbékelésének elősegítése érdekében.

Kétségtelen, hogy *Dan Ioan Mureșan* (Rouen–Normandia) Egyetem) Theophülaktosz pátriárkáról írt fejezete a kötet egyik legkiemelkedőbb momentuma (*Patriarch Theophylact, the Horses, and the Hungarians: The Religious Origins of the Byzantine Mission to Tourkia*). A bizánci egyház- és politikatörténet nemzetközi szinten elismert kutatója – aki nem mellesleg a kötet egyik szerkesztője – a pátriárka egyházi és politikai pályafutásának újraértékelését tűzte ki célul, mivel meglátása szerint a főpapról alkotott tudományos képet napjainkig meghatározza Jóannész Szkülitész „karaktergyilkos” portréja, amelyet a pátriárka tevékenységének egyoldalú bemutatásán túl ténybeli tévedések jellemeznek. Theophülaktosz pátriarchátusa alatt a bizánci birodalmi egyház szervezeti és ideológiai szempontból egyaránt jelentős változásokon ment keresztül. Ezen korszakos jelenségek keretein belül vizsgálja a Bizánci Birodalom külkapcsolatait és missziós törekvéseit, új megvilágításba helyezve a 10. századi magyar történelem egy meghatározó kérdését. A magyar középkorkutatásban hosszú évtizedek óta elfogadott nézet szerint Bulcsú harka 948-ban keresztelkedett meg, midőn Tormás Árpád-házi herceggel Konstantinápolyban járt követségben, az erdélyi gyula pedig 950 körül hajthatta fejét a keresztvíz alá. Mureșan azonban a magyar–bizánci viszonyt a birodalom átfogó közép- és kelet-európai diplomáciai kapcsolattrendszerének tükrében vizsgálva valószínűbbnek tartja, hogy Bulcsú 943-ban, az akkor esedékes magyar–bizánci békekötést megerősítendő vette fel a keresztséget politikai megfontolásból, a gyula pedig 946 körül járhatott Konstantinápolyban. A kötet tárgyát tekintve tehát Mureșan legfontosabb eredménye az erdélyi Hierotheosz-misszió újszerű keltezése, s mindezzel összefüggésben kitér Theophülaktosz közismert lovas szenvedélyére és a pátriárka szerepére a Bizáncban elsősorban harcos lovas-

népként számon tartott magyarokkal kötött béke előkészítésében.

A délkelet-európai régió középkori hadtörténelmének ismert kutatója, *Alexandru Madgerau* (Védelempolitikai és Hadtörténeti Intézet, Bukarest) az al-dunai régió egyházszerkezeti fejlődését a bizánci hatalom újbóli megerősödésének kontextusában vizsgálja a 10. század közepétől a 11. század elejéig terjedően (*Ecclesiastical Consequences of the Restoration of Byzantine Power in the Danubian Region*). Madgerau a korai magyar történelem több egyházszerkezeti, külpolitikai és hadtörténeti kérdéséhez is hozzászól, jölehet ezek többsége nem kapcsolódik a kötet tárgyához. Ahhoz az állásponthoz csatlakozik, mely szerint Hierotheosz nem Erdélyben, hanem a Maros-Körös közén térített, minthogy a bizánci kapcsolatokra utaló régészeti leletek ezen a területen összpontosulnak. Hangsúlyozza, hogy a források szerint Hierotheosz követően még három főpap viselte a Turkia püspöke titulust, ami alapján elfogadja azt a feltételezést, mely szerint a görög rítusú püspökség hosszabb időt is megélhetett a Kárpát-medencében, s a territoriális alapú latin és a görög egyházszervezet párhuzamosan működött volna egymás mellett Szent István királyságában. Ehhez kapcsolódóan Ajtony marosvári vezér bukását 1003–1004-re keltezi, ami látványos visszalépés a magyar történettudomány immár több évtizedes eredményeihez képest. A Madgerau által is vallott nézet szerint a görög rítusú egyházszervezet az Ajtony által uralt területeken létrehozott csanádi és bihari, valamint az Ajtony-nyal rokon gyulák erdélyi területén alapított püspökségeket ölelte volna fel, de ezen túlmenően Turkia püspöke az ország összes görög rítusú egyházi intézménye felett joghatóságot gyakorolhatott.

A kötet első magyar szerző által jegyzett tanulmányában *Thoroczkay Gábor* (ELTE) hangsúlyozza, hogy a magyar kereszténység nyugati és keleti gyökerekkel egyaránt rendelkezik, melyek közül az előbbi a fontosabb ugyan, de a másikkal is érdemes foglalkozni

(*Some Remarks on the Church History of the Carpathian Basin during the 10th and 11th Centuries*). Bemutatja a Hierotheosz-misszió forrásait (Szkülitész leírása, ószláv források, Nikon krónika), majd – egyúttal a Gyulák között is rendet vágva – igyekszik eligazodni a térség bizonytalan és változó politikai viszonyai között. Míg az először az 1970-es években feltárt templomot korábban ő is az első latin székesegyháznak tartotta, és a 11. század közepére keltezte, az új régészeti eredmények nyomán elfogadhatónak tekinti, hogy az említett egyház egy évszázaddal korábbi és bizánci stílusú. Így az sem zárható ki, hogy a templom valóban Hierotheosz tevékenységéhez köthető, és a korabeli Gyulafehérváron élő szláv, illetve a 10. században bevándorló magyar népesség számára épült. Thoroczkay álláspontja szerint a metropolia a 11. század közepén azért szűnhetett meg, mert az akkorra már uralkodóvá váló latin kereszténység miatt egész egyszerűen elfogyott az ortodoxok körül a levegő.

Révész Éva (Szegei Tudományegyetem) Hierotheosz és utódai tevékenységének tér- és időbeni határait tette vizsgálat tárgyává (*Gyula's Christianity and the Bishopric of the Eastern Mission*). Hangsúlyozza, hogy a magyar szállásterület a 10. század közepén még nem terjedt ki Erdélyre, s a gyulák csak 950–1000 között tették át szállásukat keletre. Ennél fogva Hierotheosz maga sem Erdélyben térített, hatásköre a korabeli magyar szállásterület teljességére, szorosabban a Duna-Tisza közére és a Tiszántúlra terjedt ki. Véleménye szerint Hierotheosznak legkésőbb 958-ban el kellett hagynia Magyarországot, mivel ekkor kiújultak a magyar–bizánci háborúk. Nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a 11. század elejéig még három személy tűnik fel Turkia metropolitájaként a görög rítusú egyházban, ezért nem veti el az intézményesített keleti keresztény egyházi szervezet működésének lehetőségét Szent István királyságában. Mivel a papszentelés kizárólagos püspöki jogkör volt, Révész szerint Turkia püspökének tevékenységét bizonyítja az a tény is, hogy a

korai alapítású görög monostorok a 11. század végéig folyamatosan működtek, hiszen az egyházi utánpótlás feltétele volt a görög papokat felszentelő és felügyelő görög püspök működése. Véleménye szerint Hierotheosz utódai missziós keretek között folytatták működésüket a latin egyházszervezeten belül, aminek bázisai a görög rítusú monostorok lehettek. Bizánci, bolgár és szerb párhuzamok alapján azzal számol, hogy Turkia püspöke valamely jelentős görög monostor előjárója is lehetett egyúttal.

Boris Stojkovski (Újvidéki Egyetem) a magyar–szerb kapcsolatok, a Szerémség, illetve a jelenkori Vajdaság középkori történetének kutatója a 11–14. századi Magyarországon működő görög rítusú monostorok helyzetét tekinti át (*The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited*). A görög rítusú kereszténység korabeli helyzetének és az államalapítás kori Magyarországon betöltött szerepének átfogó elemzése helyett ugyanakkor a szerző csupán a fontosabb intézmények (Visegrád, Veszprémvölgy, Dunapentele, Marosvár, Oroszlámos, Dombó és Száva-szentdemeter) történetének egyes kérdéseit mutatja be, a kötet tárgyával, a gyulafehérvári templommal és Erdély korai egyházi történetével érdemben nem foglalkozik. Szerencsésebb lett volna talán, ha a tanulmány a történeti rész elején kap helyet, s egyfajta bevezetőként felvázolja, hogy a görög rítusú kereszténység milyen szerepet töltött be a 10–11. századi Magyarországon. Az Erdélytől jelentős távolságra fekvő rendházak részletes, ugyanakkor a kötet tematikáját tekintve irreleváns ismertetése helyett pedig érdemes lett volna jobban kidomborítani a különböző görög rítusú egyházak változatos történeti és régészeti kutatása során felhalmozott módszertani és gyakorlati tapasztalatokat, melyek esetleg a gyulafehérvári kutatásoknak is újabb szempontokat szolgáltatathatnának.

Şerban Turcuş (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) a 11. századi magyar állam és egyház helyzetét a korabeli német birodalmi és szentszéki politikai gondol-

codás összefüggésrendszerében igyekszik láttatni (*The Hungarian Kingdom between the Imperial Ecclesiology of Otto III and the Pontifical Ecclesiology of Gregory VII*). Koncepciója szerint a középkor felfogásában nem létezett függetlenség, a társadalmi és állami szerveződések csakis a keresztény impérium részeként értelmezhetők. Mindebből egyenesen következne, hogy Szent István királysága sem volt önálló, a magyar állam- és egyházszervezés kezdeményezője III. Ottó német császár, támogatója pedig II. Szilveszter pápa volt, ugyanakkor a magyar történetírás tudatosan törekszik jelentőségük hátterbe szorítására és Szent István szerepének felnagyítására. Noha Turcuş többször felrója a magyar kutatóknak, hogy kortárs források helyett a késő középkorból fennmaradt krónikás és hagiográfiai irodalomra építik elméleteiket, tanulmánya végén egy 20. század elején kelt szentszéki dokumentumra hivatkozva igyekszik bizonyítani a középkori magyar egyház függő helyzetét, nyíltan kilépve a vizsgált korszak eszmei koordináta rendszeréből. Összegzésében hangot ad azon véleményének is, mely szerint az Árpád-kor és főként Erdély korai történetét újra kellene írni a szentszéki forrásanyag alapján, s szemrehányást tesz a magyar történettudománynak, mondván, nem helyes a korai magyar egyháztörténetre vonatkozó források hiányát politikai legendákkal kitölteni. Az ilyen és ehhez hasonló, a tanulmány egészét jellemző megjegyzésekkel Turcuş nyíltan semmibe veszi a magyar történettudomány eredményeit mind az átfogó egyháztörténeti kutatások, mind a forráskritika vonatkozásában. Megjegyzendő, hogy a szerző szinte teljesen ignorálja a magyar szakirodalmat, egyoldalú véleményformálása során nem reflektál érdemben sem a korai időkből fennmaradt egyházalapító oklevelekre, sem az egyházi vonatkozásban nagyon is értékes információkkal szolgáló elbeszélő forrásokra. Turcuş szemlélete és stílusa hátráltatja a tudományos – vagy bármilyen jellegű – párbeszédet, s egy olyan kötetben, mely az erdélyi

történelmi örökség közös ápolását tűzi ki célul, joggal tűnhet akár provokatívnak is.

Modern szemléletét tekintve egyértelműen kiemelkedik az *Adinel C. Dinča* (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) és *Kovács Mihai* (Román Akadémia Történelmi Intézete, Kolozsvár) által írt fejezet, amelyben Erdély középkori egyháztörténetek kutatói az erdélyi latin püspökség alapítását, korai történetét, nem utolsósorban a magyar és regionális egyházi szervezetben elfoglalt helyét vizsgálják (*Latin Bishoprics in the 'Age of Iron' and the Diocese of Transylvania*). Már a tanulmány elején hangsúlyozzák, hogy az erdélyi püspökség nemcsak a Magyar Királyság, hanem az egész latin kereszténység egyik legkeletibb egyházmegyéje volt, s ebből adódóan jelentős kulturális kapcsolatokkal rendelkezett a keleti kereszténységgel, ezért fontos a kérdéskör sokoldalú megközelítése. A nyugati szakirodalmat mérlegre helyezve bemutatják, hogy a püspökök és a püspökségek milyen szerepet tölthettek be a 10. századi Európa társadalmi és politikai szervezetében. Ezt követően részletesen áttekintik a 11. századi magyar egyházi szervezet kialakulásának menetét, figyelemmel a fejlődés politikai hátterére. Ennek során határozottan elvetik azokat a nézeteket, amelyek szerint a 11. századi Magyarországon párhuzamosan működött volna a latin és a görög rítusú területi alapú egyházi szervezet. A Hierotheosz-kérdésben tartózkodó álláspontot foglalnak el, hangsúlyozva, hogy a vonatkozó források nem említik Erdélyt, s a rendelkezésre álló adatok alapján a gyulák családfája és rokonsági viszonyai is csupán kérdőjelesen vázolhatók fel, de még az sem dönthető el egyértelműen, hogy az egyes forrásokban a *gyula* szó személy- avagy tisztségnévként értelmezendő-e. A latin rítusú erdélyi püspökség alapítását a magyar középkorkutatás eredményeivel összhangban a 11. század első évtizedére keltezik, egyedi, területre utaló elnevezését missziós funkciójából vezetik le, hangsúlyozva, hogy az efféle térítőpüspökségek Európa-szerte működtek a krisztiani-

záció korai fázisában. A szerzőpáros a régibb és a legújabb magyar, román és nemzetközi szakirodalomban egyaránt tájékozott, s hangsúlyoztatja a modern szemlélet alkalmazásának szükségességét az egyháztörténeti kutatásokban. Ennek szellemében hangsúlyozzák, hogy nem időpontoszerű korszakhatárokhoz kellene kötni az egyes intézmények történetét, hanem működésük körülményeire kell fokozott figyelmet fordítani, mint az egyházmegyék határainak megszilárdulására, a közép- és alsósztintú egyházi szervezet és a személyi hierarchia kialakulására vagy a birtokstruktúra fejlettségére.

Nicolae Călin Cifăr (Ion Mincu Építészeti Egyetem, Bukarest) és *Marius Mihail Păsculescu* (Kolozsvári Műszaki Egyetem) a gyulafehérvári templom lehetséges rekonstrukcióit veszik számba (*The 10th- to 11th-Century Pillared-Church in Alba Iulia: Reconstruction Proposals*). Hangsúlyozzák, hogy a fellelt maradványok alapján többféle épülettípus is felvázolható, a kereszt alaprajz pusztán egy ezek közül, s ezzel kapcsolatban a gyulafehérvári megfigyeléseket összevetik a középkori Magyar Királyság területén fellelt hasonló templomépületekkel. Három lehetséges rekonstrukciót mutatnak be: egy keresztalaprajzú előcsarnokos, egy kereszt-

alaprajzú előcsarnok nélküli, végül egy álbazilikális, tornyos templomépületet. Hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy a leletek mennyisége és minősége túl csekély ahhoz, hogy a bemutatott modelleket véglegesnek lehessen tekinteni. A gazdag fényképanyag és az igényesen elkészített digitális grafikák nem csupán a fejezetet teszik szemléletessé, de az építészettörténetben járatlan olvasónak is segítenek jobban megérteni a szerzők gondolatmenetét.

Összességében a kiadvány tanulmányai – ugyan változó tudományos színvonalon – több szempontból körüljárják az erdélyi kereszténység korai történetének problematikus és olykor forrásokkal nehezen alátámasztható vitás kérdéseit. Egyetértve a kötet zárszavát jegyző *Ana Dumitrannal* (Nemzeti Egyesülés Múzeuma, Gyulafehérvár), valóban sajnálatos, hogy a magyar történeti kutatás részéről nem vállalták többen, hogy írjanak egy ilyen jellegű, reprezentatív kötetbe. Ellenkező esetben a nemzetközi tudományos közönség minden bizonnyal egy még sokoldalúbb művet vehetett volna kézbe, amely jobban közvetíti a magyar historiográfia eredményeit is Erdély korai történetéről.